

DOI: 10.31617/3.2024(132)04
УДК 341.64:341(4)

ДОБРЯНСЬКА Наталія,
к. ю. н., доцент, доцент кафедри
публічного та приватного права
Навчально-наукового інституту
Таврійського національного університету
ім. В. І. Вернадського
вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ,
01042, Україна
ORCID: 0000-0002-6319-0409
dobrianska.natalia@tnu.edu.ua

DOBRIANSKA Nataliia,
PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Public and Private Law
Educational and Scientific Institute
V. I. Vernsdsky Taurida National University
33, John McCain St., Kyiv, 01042, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6319-0409
dobrianska.natalia@tnu.edu.ua

ВСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено узагальненню правових підходів Європейського суду з прав людини до вирішення питання про встановлення місця проживання дитини. Актуальність теми цього дослідження обумовлена процесами міграції, а також ускладненням правового регулювання сімейних правовідносин, зокрема у спорах, що виникають під час визначення місця проживання дитини. У таких умовах під час вирішення національними судами спорів про визначення місця проживання дитини важливим є урахування практики Європейського суду з прав людини у відповідній категорії справ. В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що відповідно до правової позиції Європейського суду з прав людини під час вирішення будь-яких питань, що стосуються дитини, має бути застосований принцип врахування найкращих інтересів дитини. Водночас застосування цього підходу не можна звести до якогось єдиного способу вирішення питання про встановлення місця проживання дитини з одним із батьків – матір'ю чи іншим родичем, оскільки у кожному конкретному випадку національні суди мають з'ясовувати низку питань. Для перевірки зазначеної гіпотези автором проведено огляд низки рішень Європейського суду з прав людини, що стосуються питання про визначення місця проживання дитини, неправомірного її переміщення через державний кордон країни походження тощо. У результаті проведеного дослідження частково підтверджено висунуту гіпотезу та виявлено, що хоча дійсно не існує універсальної правової позиції Європейського суду з прав людини стосовно порядку врахування принципу найкращих інтересів для дитини, проте дослідження такої практики показує, що Суд дотримується позиції, відповідно до якої національні суди повинні ретельно

ESTABLISHMENT OF THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE BY THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article is devoted to the generalization of the legal approaches of the European Court of Human Rights to solving the issue of determining the child's place of residence. The relevance of the topic of this study is due to migration processes, as well as the complication of legal regulation of family relations, in particular, in disputes arising during the determination of the child's place of residence. In such conditions, when resolving disputes by national courts about the determination of the child's place of residence, it is important to take into account the practice of the European Court of Human Rights in the relevant category of cases. The basis of this study is the hypothesis that, according to the legal position of the European Court of Human Rights, the principle of taking into account the best interests of the child should be applied when solving any issues related to the child. At the same time, the application of this approach cannot be reduced to some single way of solving the issue of establishing the child's place of residence with one of the parents – the mother or another relative, since in each specific case national courts have to clarify a number of issues. In order to verify the above hypothesis, the author reviewed a number of decisions of the European Court of Human Rights, which relate to the issue of determining the place of residence of a child, illegal movement of a child across the state border of the country of origin, etc. As a result of the conducted research, the proposed hypothesis was partially confirmed and it was found that although there really is no universal legal position of the European Court of Human Rights regarding the procedure for taking into account the principle of the best interests of the child, the study of such practice shows that the Court adheres to the position according to which national courts must

Copyright © 2024, Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія, (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

перевіряти всі обставини справи, залучати за необхідності до участі у справі педагогічних працівників, психологів з тим, щоб діяти дійсно у найкращих інтересах дитини.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, найкращі інтереси дитини, місце проживання, правові зв'язки з державою.

carefully check all the circumstances of the case, involve, if necessary, pedagogical workers, psychologists in order to act in the best interests of the child.

Keywords: the practice of the European Court of Human Rights, the best interests of the child, place of residence, legal ties with the state.

JEL Classification: K30, K41.

Вступ

Україна є учасницею низки міжнародних конвенцій у сфері захисту прав дитини, зокрема: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Конвенції про права дитини (1989), Європейської конвенції про здійснення прав дітей (1996) та ін. За таких умов під час вирішення національними судами сімейних спорів про визначення місця проживання дитини важливим є урахування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у відповідній категорії справ. Утім огляд практики ЄСПЛ свідчить про те, що застосування принципу врахування найкращих інтересів дитини не має універсального характеру, а залежить від кожної конкретної ситуації. Разом з тим узагальнення практики ЄСПЛ з цього питання має значення для релевантного її врахування національними судами, що сприятиме підвищенню ефективності захисту прав дитини в такій категорії спорів.

Узагальнення практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних з визначенням місця проживання дитини розглядали вітчизняні науковці, а саме: Куйбіда Р., Рибак В., Серeda М. (2020), Олійник А. (2022), Якуша В. (2021), а також закордонні вчені: Хеланд Т. (Helland, 2019), Чуз Р. (Schuz, 2023) та ін.

Так, Олійник А. (2022) присвятив своє дослідження деяким актуальним питанням щодо розгляду сімейних спорів в умовах воєнного стану, включаючи спори, пов'язані з визначенням місця проживання дитини.

Куйбіда Р. та ін. (2020) провели моніторинг судових процесів в Україні, в аспекті застосування стандартів правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (некримінальний аспект).

Деякі закордонні вчені (Helland, 2019) досліджували проблему застосування керівних принципів під час визначення місця проживання дитини, а також розкривали сучасні проблеми, пов'язані з міжнародним викраденням дітей.

Проте недостатньо розкритими є питання щодо виокремлення деяких спільних постулатів у практиці ЄСПЛ щодо застосування принципу врахування найкращих інтересів дитини під час визначення її місця проживання.

Відтак метою дослідження є узагальнення практики ЄСПЛ щодо застосування підходу стосовно врахування найкращих інтересів дитини під час вирішення спорів про встановлення місця проживання дитини.

У ході дослідження перевірялася гіпотеза про превалювання у практиці ЄСПЛ підходу щодо врахування найкращих інтересів дитини

у спорах, що виникають під час визначення місця проживання дитини; зміст цього принципу має такі складові: відповідність середовища певним характеристикам, емоційно-вольова прив'язаність дитини та ін.

З метою підтвердження або спростування цієї гіпотези за допомогою методів правового аналізу, індукції та дедукції автором проведено огляд низки рішень ЄСПЛ, які стосуються питання про визначення місця проживання дитини, неправомірного переміщення дитини через державний кордон країни походження та ін. Шляхом порівняльно-правового методу, а також завдяки синтезу виокремлено деякі спільні висновки в рішеннях ЄСПЛ.

У першій частині статті розкрито науковий зміст принципу врахування найкращих інтересів дитини в аспекті вирішення спорів про встановлення місця проживання дитини. Друга частина присвячена огляду деяких найзначущих рішень ЄСПЛ у відповідній категорії справ. У завершальній, третій частині статті автором узагальнено підходи ЄСПЛ щодо застосування принципу врахування найкращих інтересів дитини за вирішення спорів про визначення місця проживання дитини.

1. Зміст принципу врахування найкращих інтересів дитини в аспекті вирішення ЄСПЛ спорів про встановлення місця проживання дитини

В основі вирішення сімейних спорів щодо визначення місця проживання дитини лежить фундаментальний принцип щодо врахування найкращих інтересів дитини. Цей принцип покладено в основу рішень ЄСПЛ, що приймаються у цій сфері. Зміст цього принципу розкривається у Конвенції про права дитини (1989) та в Європейській конвенції про здійснення прав дитини (1996), а його практичне застосування – у рішеннях ЄСПЛ.

З огляду на те, що фактично визначення місця проживання дитини є встановленням того, з ким із батьків або інших родичів дитина буде постійно проживати, хто переважно буде займатися її вихованням та розвитком (Лихолат, 2014, с. 28), відповідно зміст принципу найкращого врахування інтересів дитини в практичному плані виражається у тому, з ким з батьків або інших родичів дитині буде найкраще у матеріальному, психологічно-емоційному, соціально-культурному, освітньо-пізнавальному та інших аспектах. З'ясування цього питання є непростим завданням та вимагає від національних судів ретельного дослідження усіх обставин справи.

Щодо практики ЄСПЛ у цій категорії справ учена Олійник (2022) дійшла висновку, що найкращі інтереси дитини мають першорядне значення, а їх конкретний зміст розкривається з урахуванням принципів правового статусу дитини, зокрема визначених у Конвенції про права дитини (1989), невід'ємності та пріоритетності права на життя дитини,

її всебічного культурного й освітнього розвитку. Забезпечення реалізації принципу врахування найкращих інтересів дитини є активним обов'язком держави.

У Посібнику з європейського права, що стосується прав дитини, окреслено такі складові принципи найкращого врахування інтересів дитини, що сформульовано у рішеннях ЄСПЛ: забезпечення загальних громадянських прав і свобод; забезпечення рівності й недискримінації; врахування особистої ідентичності дитини; пріоритетність сімейної форми виховання; можливість альтернативного догляду та усиновлення тільки у разі неможливості забезпечення сімейного виховання; захист дітей від усіх форм насильства та експлуатації; забезпечення економічних, соціальних і культурних прав дитини; право на міграцію та притулок; забезпечення нерозголошення персональних даних дітей; захист прав дітей у рамках кримінального судочинства та альтернативного провадження (*Handbook on European law relating to the rights of the child. European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe*, 2022; p. 14).

Пропорційне та оптимальне поєднання цих складових у кожному конкретному випадку під час визначення місця проживання дитини є завданням національних судів.

Автори Звіту про результати моніторингу судових процесів в Україні (Куйбіда та ін., 2020; с. 21) звертають увагу на те, що, вирішуючи справи дітей, суди досить часто посиляються на норми міжнародного права та рішення ЄСПЛ. Проте за висновком цього Звіту, у справах щодо визначення місця проживання дитини суди посилалися на практику ЄСПЛ лише формально, зокрема просто наводили норму відповідного міжнародного договору серед законодавства, що належить застосувати, не пов'язуючи цю норму з конкретними обставинами справи. Ба більше, в окремих випадках норма міжнародного договору, яку цитував суд, прямо суперечила здійсненим судом діям.

З огляду на таке важливо забезпечити релевантне використання практики ЄСПЛ національними судами під час застосування принципу найкращого врахування інтересів дитини у спорах про визначення місця її проживання.

2. Огляд рішень ЄСПЛ у справах щодо визначення місця проживання дитини

Справа "Вишняков проти України" (2018) стосувалася скарги заявника на порушення ст. ст. 6 та 13 Конвенції у зв'язку з тим, що національні органи влади не виконали рішення про надання права доступу до його малолітньої доньки (п. 29). У цій справі заявник звертався до судів з проханням змінити місце проживання дитини на його дім, стверджуючи, *inter alia*, що матір дитини не мала самостійного доходу, щоб утримувати себе та дитину, тоді як його фінансове становище було

стабільним. Він також стверджував, що на відміну від його рідного міста, місто, в якому дитина проживала разом з матір'ю, знаходилося у безпосередній близькості до триваючого збройного конфлікту, який міг поширитись та створити небезпеку для дитини (п. 55). Розглядаючи цю справу, ЄСПЛ звернув увагу на таке: з раннього віку дитина постійно проживала зі своєю матір'ю окремо від заявника, а перший позов заявника про зміну місця проживання дитини був раніше залишений без задоволення через необґрунтованість; подаючи свій другий позов з того самого питання після багатьох років проживання дитини з матір'ю, заявник мав надати вагомі підстави для зміни місця проживання дитини на його дім. З огляду на таке ЄСПЛ дійшов висновку, що національні суди дотримались справедливого балансу між конкуруючими інтересами, а рішення залишити місце проживання дитини з матір'ю забезпечило найкращі інтереси дитини (п. 57).

В іншій справі (*Case of Širvinskis v. Lithuania*, 2019) ЄСПЛ вирішував питання про належний розгляд справи про встановлення місця проживання дитини з одним із батьків, кожен з яких звинувачував іншого у зловживанні алкогольними напоями та неналежним виконанням батьківських обов'язків. У цій справі ЄСПЛ акцентував на тому, що за визначення місця проживання дитини матеріальні умови одного з батьків не можуть бути вирішальними, тоді як другий батько також може забезпечити належні умови. При цьому ЄСПЛ наголосив, що національні суди повинні оцінювати середовище, в якому дитина проживає на момент ухвалення рішення суду, його придатність для розвитку дитини, а також визначити, чи зміна місця проживання дитини є невідповідною для розвитку дитини – адже зміна середовища проживання може завдати дитині емоційного стресу та певної соціальної та психологічної шкоди.

Ще однією показовою є справа *Case of Olindraru v. Romania* (2019), в якій ЄСПЛ розглядав скаргу заявниці – матері неповнолітньої дитини на порушення ст. 8 Конвенції, зокрема через перешкоду щодо можливості зустрічатися з дитиною. У цій справі національний суд встановив місце проживання дитини з її батьком (п. 6). У процесі розгляду цієї справи ЄСПЛ встановив, що національні державні органи з метою врахування найкращих інтересів дитини під час визначення місця її проживання організовували декілька зустрічей з психологом, який подав свій висновок до суду та до органу з питань захисту дітей, зазначивши, що дитина добре інтегрувалася в сім'ю свого батька, була емоційно прив'язана до батька, мачухи та зведеного брата та боялася, що заявниця прийде та забере її під час консультацій (п. 16).

ЄСПЛ висловив такі аспекти врахування найкращих інтересів дитини під час визначення її місця проживання: взаємне задоволення батьків і дітей від товариства одне одного становить фундаментальний елемент "сімейного життя" у значенні ст. 8 Конвенції, навіть якщо

стосунки між батьками розірвані; попри те, що основною метою ст. 8 Конвенції є захист особи від свавільних дій органів державної влади, є, крім того, й позитивні зобов'язання, притаманні ефективній "повазі" до сімейного життя; ст. 8 Конвенції також передбачає право батьків на вжиття заходів для возз'єднання їх зі своїми дітьми та зобов'язання національних органів влади сприяти такому возз'єднанню; ці зобов'язання можуть включати вжиття заходів, спрямованих на забезпечення цього права, включно, з прийняттям нормативно-правової бази, вжиття судових і примусових механізмів захисту прав особи, а також впровадження у відповідних випадках конкретних заходів (п. п. 37–38).

3. Узагальнення практики ЄСПЛ щодо застосування принципу врахування найкращих інтересів дитини

За результатами аналізу зазначених рішень ЄСПЛ вбачається, що основними складовими принципу щодо врахування найкращих інтересів дитини під час визначення місця її проживання є: безпека та стабільність середовища, в якому постійно або переважно проживає дитина; наявність достатнього емоційно-психологічного зв'язку з тим із батьків або іншим родичем, з яким визначено місце проживання дитини; можливість забезпечення у місці проживання дитини її належного розвитку, освіти, задоволення фізичних і психічних потреб тощо (*Beaumont, Trimmings, Walker and Holliday*, 2015).

При цьому в рішеннях ЄСПЛ стверджується, що для виявлення дійсних найкращих інтересів дитини визначення її емоційно-психологічної прив'язаності до батьків національні суди повинні залучати до розгляду справи органи опіки та піклування й психологів, проте висновок останніх не повинен мати для суду вирішального значення, позаяк мають враховуватися усі обставини справи (Якуша, 2021).

Крім того, у рішеннях ЄСПЛ превалює підхід, відповідно до якого для усунення конфлікту інтересів між батьками та дитиною щодо того, що відповідає найкращим інтересам дитини, суди мають залучати професіоналів, неспеціалістів і свідків, що допомагають судам прийняти обґрунтоване рішення. При цьому для прийняття обґрунтованого рішення вагу мають усі встановлені обставини та висновки (*Helland*, 2019; с. 125).

Разом з тим Р. Чуз виокремлює чотири основні проблеми, щодо яких є різність у застосуванні ЄСПЛ підходу найкращого врахування інтересів дитини: значення батьківських намірів щодо залишення дитини; оцінка фактичних зв'язків з державами, зокрема тривалість проживання, необхідна для зміни постійного місця проживання; можливість постійного проживання дитини в певному місці, у якому вона ніколи не перебувала фізично (проблема нової дитини); можливість для дитини мати більше, ніж одне звичне місце проживання в будь-який момент часу (*Schuz*, 2023).

Висновки

Отже, відповідно до сталої практики ЄСПЛ під час вирішення будь-яких питань, що стосуються дитини, має бути застосований принцип врахування найкращих інтересів дитини. Зміст цього принципу включає декілька елементів, конкретний перелік яких залежить від обставин справи та має визначатися залежно від багатьох факторів, кожен з яких має вагоме значення.

У практиці ЄСПЛ сформульовано декілька постулатів щодо змісту принципу врахування найкращих інтересів дитини під час визначення місця її проживання. *По-перше*, важливе значення має середовище, в якому дитина проживає на момент ухвалення рішення суду про встановлення місця проживання дитини, його придатність для розвитку дитини, визначити вплив зміни місця проживання дитини, стежити, щоб середовище було відносно стійким та таким, щоб зміна середовища проживання не завдавала дитині емоційного стресу, соціальної та психологічної шкоди. *По-друге*, під час вибору місця проживання дитини майновий стан батьків не повинен мати вирішального значення, якщо кожен з батьків може забезпечити належний догляд за дитиною, натомість значення має емоційний зв'язок з батьками, іншими членами сім'ї, новим подружжям батька/матері; психологічний комфорт; емоційна прив'язаність до батьків, взаємне задоволення батьків і дітей від товариства одного з одним становить фундаментальний елемент "сімейного життя". *По-третє*, за встановлення місця проживання дитини національні суди повинні ретельно перевіряти всі обставини справи, залучати до участі у справі органи опіки та піклування, педагогічних працівників, психологів з тим, щоб діяти насправді у найкращих інтересах дитини.

Перспективами подальших наукових пошуків у цій сфері можуть стати визначення проблем та недоліків вітчизняної судової практики в аспекті висновків ЄСПЛ у спорах, пов'язаних з встановлення місця проживання дитини. Вивчення практики ЄСПЛ у цій категорії справ також може бути покладено в основу розробки рекомендації щодо удосконалення національного законодавства, що регулює порядок визначення місця проживання дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCE

Beaumont, P., Trimmings, K., Walker, L. & Holli-day, J. (2015). Child abduction: recent jurisprudence of the European Court of human rights. *The International and Comparative Law Quarterly*. 64, 1, 39-63.

Beaumont, P., Trimmings, K., Walker, L. & Holli-day, J. (2015). Child abduction: recent jurisprudence of the European Court of human rights. *The International and Comparative Law Quarterly*, 64, 1, 39-63.

Case of Olindraru v. Romania. (2019). ECHR, 1490/17. <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22Olindraru%20v.%20Romania%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-191714%22%5D%7D>

Case of Olindraru v. Romania (ECHR, 2019, 1490/17). <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22Olindraru%20v.%20Romania%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-191714%22%5D%7D>

Справа "М.С. проти України". (2017). ЄСПЛ, 2091/13. [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:\[%22001-175140%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:[%22001-175140%22]})

The case of "M.S. against Ukraine". (2017). ECtHR, 2091/13. [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:\[%22001-175140%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:[%22001-175140%22]})

Якуша, В. (2021). Презумпція на користь матері в спорах про визначення місця проживання дитини зникає, як міф. *Закон і бізнес*. 14 (1520). <https://zib.com.ua/ua/147233.html>

Yakusha, V. (2021). The presumption in favour of the mother in disputes over the determination of the child's place of residence is disappearing like a myth. *Law and business*. 14 (1520). <https://zib.com.ua/ua/147233.html>

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримувала прямого фінансування для цього дослідження.

Добрянська Н. Встановлення місця проживання дитини Європейським судом з прав людини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 1. С. 51-59. Серія. Юридичні науки. [https://doi.org/10.31617/3.2024\(132\)04](https://doi.org/10.31617/3.2024(132)04)

Надійшла до редакції 07.09.2023.

Отримано після доопрацювання 23.11.2023.

Прийнято до друку 08.01.2024.

Публікація онлайн 16.02.2024.